I ATA finns en teckning av klockan bevarad med profil samt kopia av de ifrågasatta runorna, vilken har varit bilagd församlingens ovannämnda skrivelse. Den har påskriften: »Ringklocka i Björsäters kyrka.» Under inskriftsbandet står en förtydligande text: »Förestående typer utgöra en afbildning i naturlig storlek af en mellan tvänne rundt om klockan löpande paralella kanter ... anbragt inskription. Såväl nämnda kanter som de besynnerliga typerna höja sig öfver det öfriga gjutgodset 1 till 2 millimeter.» I Björsäters kyrkoarkiv förvaras en liknande teckning av klockan, utförd av folkskolläraren Birger Bengtsson, fig. 312.

Klockans diameter har varit »27 verktum» d.v.s. 67 cm. Höjdmått saknas. Enligt teckningarna befann sig det aktuella skriftbandet omedelbart ovanför slagringen. Ett andra skriftband, synbarligen tomt, fanns på klockhalsen. Skrifttecknen ha varit 5–5,5 cm höga och skriften retrograd. Som teckningen fig. 312 visar har inskriften utan tvekan bestått av latinska bokstäver och lytt *Ave Maria*. Fil. dr Mats Åmark (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 107) är av samma mening.[1]

Klockans form och slagringens plana underkant talar för en tidig datering. Enligt Åmark kan den möjligen hänföras till 1100-talet. Därmed torde den vara en av landskapets äldsta kända, inskriftsförsedda klockor. Västergötland äger ännu ett par sådana klockor, i Mofalla (se s. 414) och Fivlered (se s. 471), dessa dock med s. k. förvirrade inskrifter. Ingen av de tre är sålunda runklocka.

Ekby sn, kyrkan

J. G. Liljegren har i *Runurkunder* (1833) med nr 1983 registrerat en kyrkklocka i »Eggby» i Vadsbo härad, d.v.s. nuvarande Ekby. »Svårläsliga runor», meddelar han endast och hänvisar till P. E. Lindskog, *En korrt beskrifning om Skara stift* 4 (1814), s. 32, där det står: »Ekby kyrka ... Den mindre klåckan är teknad med gamla oläsliga Runor.»

Av klockans text, som befinner sig i ett 4,5 cm brett skriftband runt halsen, har P. Tham 1792 gjort en skiss (i ATA), av vilken det framgår att de förmenta runorna utgöras av majuskler. I kyrkoinventariet 1829 redogöres sedan för den originella inskriften i samband med beskrivningen av klockan: »I öfversta delen af Tornhuset hafva 2ne Klockor sin plats ... Den mindre klockan är mycket gammal, gjuten fore Reformationen, och Välklingande. Dess hogd är 1 aln 1/2 quarter, och dess diameter vid kläppslagen 1 1/4 aln. På denna klocka vid öfversta kransen läses rundt omkring densamma i uphögde munkstils-Bokstäfver: HELP.MARIA.GVDZ.MODER.ALLOM. VESGØTOM.»

Mats Åmark har utförligt behandlat klockan i *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 201. Höjd 68–80 cm, diameter 72 cm. Klockans tillkomsttid är enligt Åmark »sannolikt 1300-talet».

H. Jungners uppgift (1935) i ATA om granskning av en kyrkklocka i »Eggby» hänför sig till den senmedeltida mellanklockan utan inskription i Eggby kyrka i Valle härad.

202. Fredsbergs sn, kyrkan

Litteratur: L 1938. J. Bureus, KB F a 10: 2, bl. 141, F a 5, nr 569, 572 (även F e 17, avskr. av föreg.); Osign. uppteckning (1700-talets förra hälft) i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1938 (ATA, gammal avskr. av denna i ATA: Herrljunga k:a); P. A. Säve, Berättelse 1862, s. 165 (ATA, tr. i ATS 2, 1869, s. 142); H. Jungner, Anteckningar $^{20}/_{7}$ 1935 (ATA), Skrivelse t. Riksantikvarien $^{10}/_{9}$ 1935 (ATA).

I J. Bureus' *Runahäfd* (F a 10: 2) finns en uppteckning av en runinskrift »På Frödzbärgs kyrkedör på en liten Järn-Spång», fig. 313. Uppteckningen har en påskrift: »ritad af Her Jon i Lyrestad», d. v. s. upptecknad. Någon bild ha vi tyvärr icke i behåll, vare sig av dörren eller järnbeslaget. Uppteckнaren torde vara identisk med Bureus' måg Jonas Ben. Rudberus (1595–1675), som från år 1625 var kyrkoherde i Lyrestad, grannförsamling till Fredsberg (J. W. Warholm, *Skara stifts herdaminne*). På samma källa återgå Bureus' uppteckningar i F a 5, nr 569 rubricerad »På Frösbärgs Kyrkedör» och nr 572 (överstruken) »På Frödsbärgz Kyrkedör».

[1] Åmark förtecknar klockan bland de östgötska (Björsäters kyrka, Bankekinds hd), förledd av en sen, felaktig påskrift på teckningen i ATA.

I *Runurkunder* (1833) beskriver J. G. Liljegren under nr 1938 Vg 202 sålunda: »Wadsbo härad, Fredsberg. Dörren beslagen med jernskenor, utgörande bilder af en menniska, en drake och en hund, samt derå Runorna: Sar mak ... ..rmin sven ..r ..u. Det uteslutna utgöres af samstafva orediga Runor.» Genom hänvisningen »G. ×» åberopar han »C. Hagelbergs teckningar, med utsatt årtal».[1] Men någon teckning av Hagelberg har beklagligtvis icke påträffats, för så vitt den icke skulle vara identisk med en osignerad uppteckning, av stilen att döma från 1700-talets förra hälft, i Liljegrens *Fullständig Bautil* med påskriften »Uti en Järnskifwa på Fridsbergs Kyrkiodör i Wassbo härad», fig. 314. Liljegrens läsning kan mycket väl förenas med uppteckningen ifråga, men hänvisningen till Hagelberg är kryssmärkt, vilket enligt förkortningssystemet i *Runurkunder* »utmärker der befintlig ritning», d. v. s. avbildning, och något årtal finns icke utsatt på uppteckningen. Liljegren har ju också beskrivit dörrens figurala utsmyckning, och därom finns intet noterat på den osignerade uppteckningen. Handstilsprov av Hagelberg i ATA har heller icke definitivt löst problemet. Det må anmärkas, att även av klockinskrifterna Vg 205 (Odensåker) och Vg 245 (Herrljunga) finnas uppteckningar av samma hand, se fig. 317 och 362.

Sedan saknas positiva uppgifter om kyrkdörren och dess inskrift. Fredsbergs gamla kyrka revs 1814 och ersattes med en helt nybyggd; stenmaterialet i den gamla kyrkan kom dock delvis den nya tillgodo liksom inventarierna, varibland två medeltida klockor, den minsta av »Salebytyp», utan inskrift, från 1200-talet. En bild av den gamla kyrkan äga vi möjligen — i så fall den enda bevarade — i en teckning av J. Hartling 1671 med påskriften »Fredsberg?» (J. Peringskiölds *Monumenta* 9, p. 25). Den visar, frånsett takryttaren och vapenhuset, en byggnad av tidigt medeltida karaktär.

P. A. Säve antecknar vid sitt besök 1862: »Kyrkodörren (Lilj. 1938) bortkommen». Vid besök i kyrkan 1935 ansåg sig dock H. Jungner kunna konstatera, att dörren ännu fanns i behåll: »En järnbeslagen kyrkdörr (mellan sakristian och kyrkan) i Fredsbergs sn, Vadsbo hd, vilken dörr i äldsta tid (L 1938) antagits ha runtecken, befanns visa blott märken efter hammarslag med hammarens spetsiga del» (skrivelse t. Riksantikvarien $^{10}/_{9}$ 1935). Sakristiedörren ifråga är 1,78 m hög och 0,90 m bred, upptill svagt rundbågig. Den är tätt beslagen med sjutton decimeterbreda, horisontella järnband, lagda på förvandring och fästade med stora nitar med runda, kupiga huvuden. Beslagen visa inga andra spår av bearbetning än dem som vanlig hamring lämnat över hela ytan. Här har alltså icke funnits några applikationer. Den nuvarande sakristiedörren upptages också i ett kyrkoinventarium 1918 (ATA) med datering till »16–1700-t.» och kan icke vara den som herrar Rudberus, Hagelberg(?) och den okände uppteckaren granskat. Dörren med runbeslaget måste därmed anses förkommen. Förmodligen skedde förlusten, om icke förr, i samband med den gamla kyrkans rivning 1814.

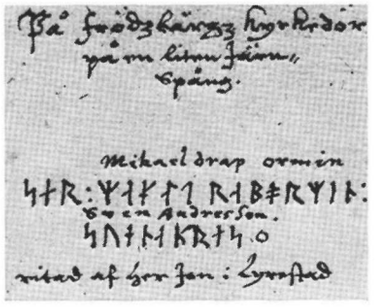

Fig. 313. Vg 202. Fredsbergs sn, kyrkan. Efter uppteckning av J. Bureus i F a 10:2.

1938. *Wadsbo härad, Fredsberg.* G. ×
Dörren beslagen med jernskenor, utgörande bilder af en menniska, en drake och en hund, samt derå Runorna:
Sar mak ... ..rmin sven ..r..u.
Det uteslutna utgöres af samstafva orediga Runor.

Fig. 314. Vg 202. Fredsbergs sn, kyrkan. Efter osignerad uppteckning i Liljegrens Fullständig Bautil.

[1] Carl Hagelberg (1699–1758), verksam vid Antikvitetsarkivet från 1725, assessor därstädes från 1747. Hans arbetsuppgifter voro av mångskiftande art, företrädesvis dock excerpering av pärmebrev, översättning av isländska sagor, ordboksarbete. H. tycks ha varit stationär i huvudstaden, men genom hans händer gick en stor del av arkivets accession. Se vidare H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* 4 (1935) och 5 (1936).

Måttsuppgifter saknas.
Inskrift (enligt J. Bureus, F a 10: 2):

sær : magal trab ormin : suen antræs
5 10 15 20 25

»(Man) ser (?): Mikael dräpte ormen. Sven. Andreas.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. Sådant förekommer endast efter 3 **r** och 16 **n** i form av två punkter, saknas däremot efter 7 **al**, 11 **b** och 20 **n**. 1 **s** har liksom övriga **s**-runor (17, 25) normal form. 2 **æ** och 24 **æ** ha dubbelsidig bst. I 3 **r** liksom i 9 **r** och 23 **tr** når **r**-bst på mitten icke fram till hst. 5 **a** har i likhet med 10 **a**, 21 **a** och 7 **al** ensidig bst. R. 6 är en **k**-runa med ett mycket kort tvärstreck strax nedanför bistavens anslutning till hst, troligen **g**, knappast binderuna **ke** (Bureus translitterering i F a 5, nr 569) eller **ek**. R. 7 är binderuna **al** av normal typ med ensidig **a**-bst; i medeltida runinskrifter är binderunan **al** mycket vanlig. 8 **t** har ensidig bst och är icke stungen. 11 **b** är heller icke stungen. 12 **o** har dubbelsidiga bistavar gående nedifrån vänster och uppåt höger. 16 **n** har liksom 20 **n** och 22 **n** ensidig bst. 19 **e** är stungen med ett mycket kort tvärstreck. R. 23 är binderuna **tr**. Efter 25 **s** finns en liten rund ring ritad, som verkar främmande i inskriften för övrigt. Bureus har tydligen uppfattat ringen som bokstaven *o*, men den torde lika väl kunna markera ett nithuvud eller ett hål efter en nit; möjligen kan ringen vara av ornamental natur. — Den okände upptecknaren (fig. 314) läser 7 **æl** men har icke bemästrat runföljderna 9–12 och 21–25. Av sk markerar han endast ett, en punkt efter 16 **n** — Om Liljegrens redovisning se s. 357.

Bureus tolkar inskriften (F a 10: 2): »Mikael drap ormin Sven AndresSon.» Liljegren har mig veterligt icke närmare kommenterat sin fragmentariska text.

Att beslaget har suttit på en figuralt smyckad kyrkdörr från medeltiden, och att figurscenen har föreställt Mikaels strid mot draken, torde vara ställt utom tvivel. Runinskriften förefaller också att vara i huvudsak rätt uppfattad av Jonas Rudberus.

Det är ovisst om ristaren med **magal** har avsett den latinska namnformen *Michael* eller den fornsvenska *Mikial*. Skrivningen är i bägge fallen onöjaktig, framför allt genom runan 5, som i uppteckningarna återges **a**. Bortfallet av den obetonade vokalen *e* respektive *i* är mindre förvånande; ett sådant bortfall har för övrigt skett också i *Andres*. Runan 6 **g** antyder en försvagning av konsonantljudet i ristarens uttal. Ärkeängeln Mikael, paradisets väktare, som för de dödas själar undan satan till himmelriket, anropas i ytterligare en svensk runinskrift, U 478 **mihel**, i fem danska, DR 212 **migael**, 380 **mikial**, 398 och 399 **mikel**, 402 **mihel**, samt i två norska, NIyR 266 **mikial** (?), 404 **mic**, med ett undantag ristade på runstenar; NIyR 404 är inskuren i en av pelarna till Hopperstads stavkyrka. *Andreas* (liksom *Michael*) tillhör det äldsta kristna importgodset i nordiskt namnförråd. Den reducerade formen *Andres* uppträder tidigt. Gravstenen Vg 91 från 1100-talet har ett av de äldsta beläggen på namnet (**andræsa** gen.), likaså dopfuntarna Vg 251 (**atreos** nom.) och Vg 252 (**antreos** nom.) från slutet av samma århundrade. Förmodligen står *Andres* på Vg 202 i nominativ; formellt skulle runföljden också kunna uttrycka en förkortad genitivform, sådan man finner den i medeltida diplom, *andresson*, och utgöra efternamn till *Sven*, men detta alternativ är i den för övrigt språkligt ålderdomliga inskriften mindre troligt.

Runföljden 1–3 **sær**, som Bureus har avstått från att tolka, kan icke förenas med något känt ord eller en reducerad form av ett sådant som bestämning till *Michael* (t. ex. lat. *sanctus*, fsv. *sankte*). Det ligger då närmast till hands att uppfatta **sær** som en verbform, pres. ind. 3 sg. av *sēa* 'se', i en subjektlös sats, där ett allmänt, obestämt subjekt kan tänkas, nsv. 'man'. Om »denna för de nordiska fornspråken så karakteristiska konstruktion» se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956) § 123. Denna korta subjektlösa sats är parataktiskt förbunden med en efterföljande objektsats, r. 4–16 (se om sådan satsfogning E. Wessén, a.a. § 169). Uppfattningen om den grammatiska konstruktionen av textinnehållet vinner ytterligare stöd av de båda skiljetecknen, som synbarligen utmärka satsslut, medan ordskillnad över huvud taget icke markeras. Mot ett av tecknaren missförstått **hiær** 'här' (jfr Åkirkebyfunten, DR 373) — av en runföljd **hi** skulle i så fall endast

de linjer som svara mot en **s**-runa ha urskilts — talar först och främst materialet, järn, men också den raka ordföljden.

Appellativet *ormʀ* förekommer såvitt jag vet icke annorstädes i runskrift. (Personnamnet *Ormʀ* är dock belagt i några få runinskrifter.) *Ormʀ* är det gamla germanska ordet för slingrande kräldjur, medan *draki* har övertagits från de klassiska språken. Som symbol för det onda, ja för djävulen själv, var odjuret redan på biblisk grund ett känt begrepp och de båda beteckningarna *orm* och *drake* likställda, så som av ett citat ur *Nya testamentet 1526* Upp. kap. 12 klart framgår: »then store draken then gamble ormen then ther heter Dieffuul och Satanas ...» Citatet är för övrigt hämtat ur skildringen av Mikaels strid mot draken.

Namnen *Sven* och *Andres*, som avsluta inskriften, stå utan predikat. En sådan koncentrerad uttrycksform medför onekligen en viss oklarhet. Läsaren lämnas i okunnighet om de båda männens funktion, om den förstnämndes eller bådas insats vid dörrens tillkomst. Närmast till hands ligger nämligen att tolka de båda namnen som en signatur, fastän konjunktion saknas. I så fall bör väl Sven ha varit mästersmeden själv, biträdd av Andreas. Det sistnämnda namnets bibliska anknytning skulle i och för sig teoretiskt sett kunna öppna vägar till andra tolkningar, dock alltför osäkra att beträda. Det kan i sammanhanget erinras om, att i en fragmentarisk runinskrift på en nu förlorad kyrkdörr (järnbeslag?) i Hulterstad, Öland, *Andreas* finns som den ene av två nämnda heliga män (L 1946, *Ölands runinskrifter*, 1900–06, s. 68).

På samma princip att i runskrift förklara den religiösa bildvärlden för åskådaren är den gotländska Åkirkebyfunten (DR 373) på Bornholm vårt vältaligaste exempel. På Fredsbergsdörren sattes förklaringen vid en bildframställning av Mikaels kamp mot draken. Hur motivet, som under medeltiden var mycket populärt, i detta fall har gestaltats, veta vi ingenting om. Jag inskränker mig till en hänvisning till H. Wideens uppsats *Mikaël och draken* (i: *Falbygden* 16, 1961, s. 263f.), som ger intressanta aspekter på ämnet. Efter analysen av Vg 202 kan man, enligt min mening, med större fog hävda tolkningen av Värsåsdörrens (Vg 220) drakscen som en Mikaelframställning.

Den lilla hunden på Fredsbergsdörren, som Liljegren nämner, blir visserligen herrelös; han är rätteligen trohetens och vaktarens symbol men kan på Fredsbergsdörren, i ett material som icke tillåter konstnären ett alltför detaljerat utförande, ha varit något annat djur. Konstsmeden har för sitt arbete rimligen haft en förlaga, och dennas kvalitet kunna vi icke bedöma.

Utgångsläget är för vagt för en absolut datering. Om själva dörren veta vi praktiskt taget ingenting, och beträffande den figurala utsmyckningen ha vi endast inskriftens vittnesbörd och Liljegrens kortfattade beskrivning. Förmodligen ha ornamenten också varit smidda i järn, men om de ha varit applicerade på trä liksom Värsåsdörrens eller möjligen järn i likhet med dörrarnas i Kungslena och Friggeråker, veta vi lika litet. Vad inskriften beträffar är den som ovan påpekats ålderdomlig, grammatiskt och stilistiskt sett, med den pregnans i korthuggna och målande uttryck, som ofta utmärker runstenstidens och den begynnande medeltidens språkminnesmärken. Ortografin hör också hemma i äldre medeltid. Ingenting talar därför emot den datering till tidig medeltid, som gäller för Värsåsdörren (Vg 220), Rogslösadörren m. fl., 1100-talets slut.

203. Färeds sn, kyrkan

Pl. 161

Litteratur: P. Samuelsson, Skrivelse t. Riksantikvarieämbetet $^{18}/_{5}$ 1917 (ATA); Kyrkoinventarium 1918 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar $^{9}/_{1}$ 1931 (i: Anteckn.bok 9, s. 225f., UUB); H. Jungner, Anteckningar $^{19}/_{7}$ 1934 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 175, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 208f.; A. Fägersten i Tidning f. Skaraborgs län $^{24}/_{8}$ 1953.

Äldre avbildningar: H. Faith-Ell, fotos 1934 (ATA); Åmark a.a. 1960.

I tornet till Färeds kyrka hänga två ringklockor. Den ena, storklockan, är medeltida och försedd med runinskrift, den andra, lillkockan, har senare anskaffats som ersättning för den lillklocka, som befallnings-